

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Психологія правоохоронної діяльності»
вибіркових компонент
освітньо-наукової програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти

053 Психологія (Юридична психологія)

Тема № 1 *Психологія правоохоронної діяльності як галузь прикладної психології*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології
та психології Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробник:

доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Бойко С.М.

Рецензенти:

1. доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції № 1

1. Психологія в діяльності правоохоронця.
2. Предмет та історія розвитку юридичної психології.
3. Психологічні особливості професійної діяльності поліції

Література

Основна

1. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник ; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с
[https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jurydychna%20Psyhologija%20\(1\).pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jurydychna%20Psyhologija%20(1).pdf)
2. Гуменюк Л.Й., Сулятицький І.В. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: навчальний посібник. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. 648 с
<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/446/1/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
3. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf
4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.
http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5870/Psykhologia%20u%20profesiinii%20diialnosti%20politsii_navch%20posib_2018.pdf?sequence=4&isAllowed=y
5. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии : учебник. Изд. 3-е, испр. и доп. Харьков : Одиссей, 2010. 352 с.
6. Скрябін О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників національної поліції : конспект лекцій. Дніпро : Дніпров. Держ. ун-т. внутр. справ, 2016. 43 с.
https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/563583/mod_resource/content/1/%d0%9b%d0%b5%d0%ba%d1%86%d1%96%d1%97%20%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85.%d0%bf%d1%96%d0%b4%d0%b3%d0%be%d1%82.%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%b2%d0%bd.%20%d0%9d%d0%9f.pdf
7. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с. ел.ресурс.
https://elearn.nubip.edu.ua/pluginfile.php/639007/mod_resource/content/0/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BA%

D0%BE%20%D0%9E.%D0%93.%20%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.

Допоміжна

1. Маркіна Л.Л. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 91 с.

<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0930/1.1.pdf>.

2. Лефтеров В. О. Юридична психологія : матеріали для лекцій (для студентів 3 курсу спеціальності 053 «Психологія» на 2019-2020 н.р.).

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14714/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Шинкаренко І.О. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 174 с.

https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/yp_23_11.1.pdf

4. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.

<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2500>

5. Горбенко Д. А. Організаційно-правові та методичні засади удосконалення діяльності психологічної служби МВС України. дис...канд. псих. наук : 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 307 с.

<http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/5200/6/%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

6. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / МВС України, нац. академ. нац. гвард. України ; за заг. ред. проф. І. І. Приходька ; І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. ; Харків, 2016. 571 с. : іл. 11; табл. 11; бібліогр. : 81 назва.

http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/4007/1/%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1_%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%8f_%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%d1%80_%d0%b4%d1%96%d1%8f%d0%bb%d1%8c%d0%bd%202016.pdf

Інтернет ресурси

1.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_pracivnikov_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції

1. Психологія в діяльності правоохоронця.

Поняття і ознаки правоохоронної діяльності. Однією з провідних функцій держави є забезпечення охорони прав та законних інтересів громадян, фізичних та юридичних осіб від протиправних посягань, забезпечення принципу законності, а також охорони встановленого в державі правопорядку. Кожне з цих завдань якраз і виконується за допомогою правоохоронної діяльності, що реалізується відповідними органами держави. Поняття правоохоронної діяльності прийнято розрізняти у вузькому і широкому значеннях. У широкому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність всіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку. У вузькому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних та недержавних) з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам. **Ознаки правоохоронної діяльності:** 1. Правоохоронна діяльність носить владний характер, який полягає у реалізації від імені держави та на підставі наданих нею повноважень, відповідними органами та посадовими особами, їх приписи є обов'язковими для адресатів. 2. Правоохоронна діяльність реалізується не в будь-якому порядку, не будь-яким способом, а лише із застосуванням законних заходів впливу до правопорушників у встановленій формі. 3. Правоохоронна діяльність має правозастосовний характер, не приймаються нові юридичні норми, а застосовуються вже чинні. Дії та результати дій суб'єктів правоохоронної діяльності спрямовані на інших суб'єктів права, створюючи, змінюючи або припиняючи їх права та обов'язки. 4. Реалізація правоохоронної діяльності покладається на спеціально уповноважені органи, які, для виконання

правоохоронних функцій, держава наділяє коштами та матеріальними ресурсами. Правоохоронна діяльність характеризується низкою специфічних ознак: може здійснюватися тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, до яких належать заходи державного примусу і державного стягнення. Так, до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, може бути застосоване кримінальне покарання, встановлене кримінальним кодексом, або інший передбачений законодавством захід впливу; юридичні заходи впливу, які застосовуються при здійсненні такої діяльності, повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування; реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури. Рішення про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу приймаються за встановленими законом правилами, дотримання яких обов'язкове. Наслідком порушення цих правил може бути визнання прийнятого рішення незаконним і недійсним; здійснення цього виду діяльності покладено на органи, які, як правило, спеціально створюються державою з цією метою; Отже, правоохоронна діяльність – це така державна діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням встановленого законом порядку. До завдань правоохоронної діяльності належить захист: встановленого Конституцією України суспільного ладу держави; прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій, установ, суб'єктів усіх форм власності; суверенітету та територіальної цілісності України. Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки.

Реформування системи правоохоронних органів та створення Національної поліції України потребує формування професіоналу нового типу, який відповідає сучасним вимогам розвитку суспільства та правоохоронної системи в цілому.

Ефективність професійної діяльності працівника Національної поліції України пов'язана зі сформованістю особистості поліцейського як фахівця правоохоронної системи. Успішність професійної діяльності працівників поліції можлива за умов оптимальної сформованості професійної навченості, розвитку професійної спрямованості особистості, соціально-психологічної взаємодії та соціального контролю.

Численні посади, професії та спеціальності в поліції належать до складних видів професійної діяльності, яким притаманні підвищена соціальна відповідальність за професійні помилки, наявність владних повноважень, високий рівень психічного напруження та перевантаження у процесі службової діяльності, наявність екстремальних службових ситуацій, виконання яких пов'язане з небезпекою для життя працівника поліції, ймовірність заподіяння шкоди громадянам у процесі професійної діяльності, агресивність кримінального середовища та інші.

Складні види професійної діяльності поліції пред'являють значні вимоги до особистості поліцейського, його правосвідомості та професійної культури, підготовленості до професійної діяльності та набуття професійних компетенцій. Сучасний поліцейський повинен мати не тільки знання, а й навички особистої безпеки, опанування професійним стресом, запобігання професійного вигорання та деформації, збереження професійного здоров'я тощо.

Перед співробітниками органів внутрішніх справ постійно виникає безліч питань, вирішення яких вимагає хорошого знання практичної психології. Ці знання потрібні для того, щоб вміти вивчати людей, їх інтереси, потреби, мотиви діяльності, правильно розбиратися в конкретних ситуаціях, володіти навичками самовдосконалення, швидко і ефективно встановлювати психологічний контакт з людьми.

Розуміти мотиви поведінки людей, вчитися керувати своїми емоціями, вміти

налагоджувати відносини, мати змогу донести до співрозмовника свою думку, - і тут на допомогу прийдуть психологічні знання.

Значення і роль психологічних знань для співробітників правоохоронних органів, досить істотні, оскільки вони знаходяться на "вістрі" найскладніших соціальних відносин, від них залежить життя і доля багатьох громадян.

Необхідність оцінки різних психічних процесів, властивостей або станів особистості саме з позицій права породжує цілий ряд питань, не властивих ніякої іншої галузі психології, крім юридичної, і, отже, з яких складається специфічний зміст, наприклад, «здатність повністю усвідомлювати значення своїх дій », питання про те, чи могли ті чи інші особливості характеру і особистості сприяти вчиненню протиправних дій і ін.

Прикладними називають галузі психології, досягнення яких використовують в практичній діяльності. практична (або прикладна) психологія спрямована на роботу з конкретними людьми, і її методи дозволяють проводити психологічні процедури, покликані змінити психічний стан і поведінку суб'єкта. До прикладних відносяться такі науки, як педагогічна психологія, вікова психологія, психологія мистецтва, медична психологія, **юридична психологія**.

У більшості випадків за допомогою прикладних галузей психологічної науки вирішують конкретні завдання в рамках певного напрямку. Наприклад, юридична психологія вивчає психологічні особливості учасників кримінального процесу, а також психологічні проблеми поведінки і формування особистості злочинця.

У психології, як і в інших науках, для отримання фактів, їх обробки і пояснення використовується певна сукупність методів дослідження. Застосування різноманітних методів поліпшує роботу правоохоронців по розкриттю злочинів. До числа спеціальних методів належать:

- 1) метод складання психологічного портрета злочинця;

- 2) метод психологічного аналізу кримінальної справи і складання рекомендацій слідчо-оперативним працівникам;
- 3) метод судово-психологічної експертизи;
- 4) "слідчий" або "розшуковий" гіпноз;
- 5) метод виявлення приховуваних обставин, лжесвідчення та ін.

Зазначені методи озброюють юристів ефективною зброєю в сфері розслідування і розкриття злочинів.

Діагностика особистості в юридичній практиці має широкий спектр застосування: вона сприяє кращому розумінню ролей учасників групового злочинного діяння, оцінці особистих якостей людини, що сприяли вчиненню злочину, або якостей жертви, що визначають її віктимність, дозволяє передбачити можливу поведінку учасників нерозкритих злочинів, а також удосконалити процес відбору співробітників правоохоронних органів на займані посади.

В системі професійної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів важливе місце відводиться психологічній підготовці. Щоб стати високопрофесійним правоохоронцем кожен працівник повинен володіти не тільки глибокими професійними знаннями, але й широкими знаннями в області психології.

Головним фактором досягнення високого професіоналізму в діяльності є сама людина яка має великий внутрішній потенціал саморозвитку. Шлях до професіоналізму – це оволодіння і безперервне оновлення професійно важливих знань, удосконалення професійних умінь та навичок, формування необхідних особистісних якостей. Все це – результат виконуваною людиною роботи по розвитку своєї особистості, вироблення індивідуального стилю діяльності. Так, психологічні знання вивчення, осмислення та запам'ятовування спеціальної професійної літератури; уміння та навички – виконання визначеної системи дій (в які включені і знання).

При здійсненні правоохоронної діяльності виправдано виділяти і використовувати правомірні організаційно-психологічні, психолого-

економічні, психолого-педагогічні та інші заходи. Для осіб, які готують і реалізують такі заходи, потрібно володіти певною психологічною компетентністю, що дозволяє впевнено орієнтуватися в суб'єктивних явищах, знати, як вони можуть проявлятися внаслідок тих чи інших рішень і дій, вміти komponувати елементи рішень для досягнення потрібного психологічного ефекту.

Інша група - власне психологічних заходів забезпечення - готується і реалізується за допомогою окремої діяльності психологів та інших фахівців, що мають навички до неї. Там можуть використовуватися елементи психологічного дослідження і експерименту, які відіграють допоміжну роль по відношенню до основних забезпечуваних дій. Психологічні заходи утворюють ряд самостійних напрямків, які в залежності від характеру ускладнень правоохоронної діяльності здатні самостійно її забезпечувати.

Якщо службова діяльність співробітників може помітно ускладнюватися внаслідок недостатності їх психологічних знань, умінь або особистих якостей (спостережливості, товариськості і т.п.), то вживаються заходи психологічної підготовки. Спочатку така підготовка застосовувалася в спорті і акторській діяльності. Потім її почали впроваджувати й розвивати в окремих правоохоронних органах. Зараз існують різні види психологічної підготовки і відпрацьовані технології її здійснення.

При ускладненнях правоохоронної діяльності внаслідок моральної, кримінальної деформації правопорушників, неадекватною, конфліктною мотивацією інших осіб можливі заходи психологічного впливу щодо них. Психологічний вплив є напрямом, який порівняно недавно почав розроблятися в правоохоронних органах. Тут, перш за все, знаходять рішення психолого-юридичні питання правомірності і неправомірності окремих заходів цього впливу. Наприклад, пред'явлення підозрюваному звинувачення або позбавлення засудженого чергового побачення з родичами можна вважати правомірним, а словесні погрози, що доводять людину до самогубства, - неправомірним психологічним впливом. На практиці широко

використовуються відпрацьовані прийоми отримання додаткової інформації у піддослідних осіб за допомогою ефекту психологічного впливу на них правдивих показань: в ході слідчих експериментів, очних ставок, інших слідчих дій

Соціально-психологічні особливості правоохоронної діяльності та особливості її структури дозволяють більш зважено, обґрунтовано і з чітко визначеним ступенем достовірності підійти до вирішення практичних питань професійно-психологічної підготовки фахівців для правоохоронних органів.

Правоохоронна діяльність може бути представлена як сукупність ситуацій професійної діяльності, які ієрархічно побудовані за рівнями усвідомленості, узагальненості, значущості, емоційної забарвленості, часово-просторової оформленості та іншими характеристиками. Ситуаційний підхід до професійної діяльності поліції відкриває шляхи вивчення взаємного впливу особистості працівника та ситуації, прогнозу розвитку цієї системи.

На думку С. О. Ларіонова, психологічна специфіка ситуацій правоохоронної діяльності може бути частково розкрита через аналіз психограм основних видів професійної діяльності в системі МВС: слідчої, оперативно-розшукової, профілактичної та ін. Такий аналіз дозволив авторові виділити такі характеристики типових ситуацій у професійній діяльності правоохоронців:

- а) підвищена відповідальність за свої дії, та прийняті рішення;
- б) наявність силового (в т.ч. із застосуванням вогнепальної зброї) протистояння зі злочинцями;
- в) ризикованість та небезпечність для життя та здоров'я;
- г) інтенсивна комунікація як із цивільними, так і з асоціальними та кримінально-орієнтованими особами;
- д обмеженість у часі;
- е) невизначеність та тривалі емоційні навантаження;
- ж) ненормований (нефіксований) робочий час.

Грунтуючись на результатах аналізу різних точок зору щодо визначення форм взаємодії, ми виділили дві форми взаємодії слідчого з іншими суб'єктами: **процесуальну та непроцесуальну**

Процесуальна діяльність пов'язується з функціями й повноваженнями судових та адміністративних органів держави і місцевого самоврядування, а також деяких громадських формувань. Конституція України проголошує один із важливих принципів організації державної влади, її поділ на законодавчу, виконавчу і судову, що є атрибутом правової держави. Такий поділ викликаний потребами чітко окреслити компетенцію, що представляє сукупність прав та обов'язків відповідних гілок влади та їх органів, зумовлених функціональним призначенням.

Метою і завданням процесуальної діяльності органів Української держави є застосування правових норм, сформульованих у законах та інших нормативно-правових актах, до конкретних життєвих ситуацій для охорони державного і суспільного ладу, захисту людини, її життя і здоров'я, майнових, трудових, житлових, земельних, інших прав та інтересів. Честь і гідність, права і свободи людини та їх гарантії, відповідно до ст. 3 Основного Закону, визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

З огляду на завдання, на розв'язання яких спрямовано наше дослідження, розглянемо непроцесуальні форми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також іншими державними установами або громадськими організаціями. Форми непроцесуальної взаємодії, на відміну від процесуальних, не закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України. Така взаємодія є можливою не лише з оперативними підрозділами, а й із представниками інших державних установ або громадських організацій, а її форми впливають із положень законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також із правоохоронної практики. Непроцесуальними формами взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також з іншими державними установами або громадськими організаціями варто вважати: використання слідчими можливостей засобів масової інформації; надання консультацій

слідчими співробітникам оперативних підрозділів і представникам інших державних установ та громадських організацій; спільне обговорення матеріалів слідчими й співробітниками оперативних підрозділів; обмін інформацією між слідчими та співробітниками оперативних підрозділів; одержання інформації з навчальних, медичних установ; одержання інформації від громадських і релігійних організацій; забезпечення безпеки потерпілих та свідків з урахуванням можливостей громадських організацій. Реалізація непроцесуальних форм взаємодії можлива тільки в тому разі, коли між слідчим і співробітниками оперативних підрозділів, представниками інших державних органів або громадських організацій встановлено особистий контакт. Він зазвичай формується на основі взаємин між керівниками відповідного рівня або сформованих умов (наприклад, під час спільного навчання в школі або вузі, у межах родинних відносин тощо).

2. Предмет та історія розвитку юридичної психології.

Юридична психологія – це одна з галузей загальної психології. Виділення юридичної психології як самостійної наукової галузі дослідження та навчальної дисципліни пов'язано з особливими правовими аспектами людської діяльності. Як наука психологія вивчає факти, закономірності та механізми психіки. **Юридична психологія — це галузь психології, яка вивчає закономірності та механізми психіки людини у сфері регульованих правом відносин.**

Об'єктом юридичної психології є психіка учасника правовідносин, тобто людини в умовах правової взаємодії. Об'єктом вивчення юридичної психології та психології юридичної праці є людина як суб'єкт правоохоронної діяльності і учасник правовідношень.

Юридична психологія "покликана вивчати не тільки психічні явища у окремих учасників процесу правоохоронної діяльності, відносини між ними, але вона повинна досліджувати психологічні особливості самої діяльності, пов'язаної із здійсненням охорони громадського порядку в цілому, її окремих функцій". Юридична психологія покликана розробляти загальні

закономірності психологічної науки в їхньому специфічному відображенні - з погляду права. Найбільш докладно в юридичній психології вивчаються психічні властивості особи при здійсненні різноманітних функцій у правоохоронній діяльності.

Юридична психологія вивчає психічні явища і властивості, що стосуються формування антисоціальної установки, її джерел, передумов і чинників, які впливають на її розвиток і попередження, форм її можливого прояву, а відтак, і її ранньої діагностики. **Її основною задачею** є науковий синтез юридичних і психологічних знань, розкриття психічних особливостей різних суб'єктів правовідносин, їх психічних станів у різних ситуаціях право використання та правоохоронної діяльності.

Юридична психологія виникла як відповідь на запити юристів-практиків, по суті це прикладна наука, призвана допомагати юристу шукати відповіді на необхідні питання. Історія юридичної психології починається з перших спроб застосувати психологічні знання у кримінальному судочинстві. Незважаючи на те, що юридична психологія — одна з порівняно молодих галузей психології, застосування психологічного знання з метою забезпечення правосуддя й інших напрямків правоохоронної діяльності бере початок у далекій давнині. В античному і середньовічному процесі основним доказом було особисте визнання підозрюваного. Це визнання, як основний доказ, добувалося будь-якими шляхами, у тому числі з використанням катувань, в основі яких лежали узагальнені емпіричні дані, побутова психологія.

На початку XX ст. в юридичній психології починають використовуватися експериментальні методи дослідження.

До початку XX століття юридична психологія вже сформувалась як самостійна галузь наукового знання, що мало своє підтвердження з введенням у 1906 році швейцарським психологом Едуардом Клапаредом (1813–1940) терміна «**юридична психологія**». До того часу вже чітко визначились три основних напрямки – кримінальна, судова та пенітенціарна психологія.

Юридична психологія пройшла в нашій країні довгий і непростий шлях розвитку, який продовжується і донині.

В історичній ретроспективі можна виділити такі основні етапи розвитку юридичної психології:

I - описовий (з давнини до початку XIX ст.);

II - порівняльно-аналітичний (XIX ст.);

III - природничо-науковий (з початку XX ст. до теперішнього часу).

Історія юридичної психології в нашій країні нараховує понад три століття. Можна виділити три етапи її розвитку:

1) **кінець XVII ст. - перша половина XVIII ст.** (епоха Просвіти) – перші спроби проникнути в психологію (душу) злочинця, критично осмислити психологію людей, що вершать правосуддя;

2) **кінець XVIII ст. – остання чверть XIX ст.** - характеризується початком читання курсів із юридичній психології;

3) **XX ст - початок XXI ст.** – оформлення юридичної психології як галузі психологічної науки і становлення її як експериментальної дисципліни.

На зміну феодальному середньовічному пошуковому процесу приходить буржуазний процес із властивою йому гласністю. Важливого значення набувають показання свідків і дані про особистість підсудного, потерпілого, позивача й відповідача.

Принципи гуманізму, ведучого в той час філософського напрямку, підштовхнули революціонерів до створення першої в Європі «Декларації прав людини і громадянина». Перемога Великої французької революції (1789-1794) і прийняття в 1789 р нового законодавства поклали початок активному впровадженню юридичної психології в судову практику.

У цей час зародилася антропологічна школа права, яка приділяла особливу увагу «людського фактору». З'явилися праці К. Екартсгаузена («Про необхідність психологічних знань під час обговорення злочинів», 1792), І. Шауманна («Думки про кримінальну психологію», 1792), І. Гофбауера (

«Психологія в її основних застосуваннях до судового життя», 1808), І. Фредрейха («Систематичне керівництво з судової психології», 1835) та інші.

У цей час зародилася антропологічна школа права, яка приділяла особливу увагу «людського фактору». З'явилися праці К. Екартсгаузена («Про необхідність психологічних знань під час обговорення злочинів», 1792), І. Шауманна («Думки про кримінальну психологію», 1792), І. Гофбауера («Психологія в її основних застосуваннях до судового життя», 1808), І. Фредрейха («Систематичне керівництво з судової психології», 1835) та інші.

Середина XIX ст. характеризується тим, що в цей час були здійснені спроби визначити природу злочинної поведінки. Посилюється інтерес до кримінальної психології. Дослідження психології злочинних типів розпочинає італійський професор з судової психіатрії Ч. Ломброзо (1835–1909). Його теорія відображається в книзі «Преступный человек в его соотношении с антропологией, юриспруденцией и тюрьмоведением» (1876).

Основна ідея теорії Ч. Ломброзо (антропологічної школи кримінального права) полягає в тому, що існує «природжений злочинець» - особливий тип особи, яку, як писав Ч. Ломброзо, необхідно обміряти, зважити і повісити. «Природженого злочинця» можна виявити за фізичними ознаками («стигматами»).

У XIX — на початку XX ст. виходять фундаментальні праці австрійських і німецьких учених, що ґрунтуються на експериментальних дослідженнях. Помітним досягненням у розвитку юридичної психології були роботи Г. Гроса "Посібник для слідчих" і "Кримінальна психологія". У 1902 році експерименти по визначенню ступеня достовірності показань свідків виробляв німецький психолог Вільям Штерн. Спираючись на свої дані, В. Штерн стверджував, що показання свідків принципово недостовірні, порочні, оскільки **«забування є правило, а спогад - виняток»**. За його хибною думкою, показання свідків є принципово недостовірними. Однак необхідно відзначити, що далеко не всі юристи і психологи того періоду поділяли негативне ставлення до показань свідків. Серед них, перш за все, слід назвати

найвидатнішого російського юриста А.Ф. Коні. А.Ф. Коні різко виступив проти висновків В. Штерна і О. Гольдовського. Він говорив: «Не можна приховувати, що дослідження Штерна вкрай однобічні, не можна також приховувати і того, що, по суті це стільки ж похід проти свідків, скільки і суддів і особливо присяжних засідателів». Пізніше, на засіданні того ж суспільства, А.Ф. Коні виступив із самостійним доповіддю з того ж питання, яка по суті була відповіддю на безпідставні твердження про ненадійність показань свідків.

Вчені Казанського університету. А. Лазарєв і В. І. Валицкий констатували, що положення Штерна не матимуть значення для практики, що найважливіше зло при показаннях свідків - **не мимовільні помилки**, а свідома брехня свідків, яка поширена більш ніж прийнято вважати: майже три чверті свідків відступають від правди. Наукові засади юридичної психології формувалися в результаті вивчення фізіології вищої нервової діяльності людини (праці І.М. Сеченова, І.П. Павлова, В. І. Сербського, В.М. Бехтерева та ін.). **Перші спроби використовувати наукові дані психології в кримінальному судочинстві належали Л.Є. Владимирову, А. І. Єлістратову, Я.А. Канторовичу, А.Є. Брусиловському, М.М. Гернету, А.Ф. Коні та ін.** Ці вчені проводили експерименти з вивчення можливості повного сприйняття індивідом дійсності в екстремальних умовах і подальшого відтворення з метою встановлення даних, пов'язаних із достовірним характером показань свідків.

Проблеми юридичної психології завжди привертала пильну увагу українських дослідників. На початку ХХ ст. вивчалися такі проблеми:

- динаміка злочинності і її співвідношення із соціально-економічною динамікою розвитку держави;
- соціальні джерела злочинності;
- процес утворення злочинної особистості;
- вплив діяльності пенітенціарних органів на особистість злочинця;

- загальні питання юридичної психології (предмет, система, методи, історія, зв'язки з іншими науками);
- правосвідомість і правова психологія;
- психологічна характеристика юридичної діяльності;
- кримінальна психологія, психологія злочинця й злочину;
- психологія попереднього слідства;
- психологія кримінального судочинства;
- судово-психологічна експертиза;
- психологічні особливості неповнолітніх правопорушників;
- кримінально-виконавча психологія;
- етика й психологія правовідносин у сфері підприємницької діяльності;
- психологічні закономірності виникнення й розвитку "тіньової економіки";
- психологія організованої злочинності та ін.

У ці роки в Україні були перекладені й видані праці таких учених, як Г. Гросс, О. Липман, Е. Штерн, М. Герінг, Г. Мюнсберг, А. Гельвіг та інших, що, звичайно, вплинуло на вітчизняні дослідження. Особливе значення цьому приділяли юридичні суспільства Києва, Харкова й інших міст. Спеціальні кабінети й лабораторії були організовані у всіх великих містах України: Києві, Харкові, Одесі, Львові. Однак у 30—60-ті рр. дослідження в галузі юридичної та іншої галузей психології були згорнуті. Вони відновилися тільки в середині 60-х рр., коли було прийнято постанову про поліпшення юридичної освіти й подальший розвиток юридичної науки. З 1971 р. стали проводитися наукові конференції по юридичній психології. У цей час рішенням теоретичних і прикладних питань юридичної психології займалися багато видних українських юристів і психологів (М.В. Костицький, В.Е. Коновалова, Ю. Шепитько, З. І. Мітрохіна, В.С. Медведєв, Н.В. Алікіна та ін.). Вони розглядали не тільки проблеми особистості злочинця, психічних механізмів вчинення злочину, а й питання профілактики правопорушення, психологічних

основ проведення попереднього слідства. Українські вчені вивчали різні аспекти особистості співробітників органів правосуддя, вирішували завдання щодо профвідбору, профпідготовки і т. ін. Засновник і голова вітчизняної психологічної школи права

Л. Петражицький розпочинає свою фундаментальну працю «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності» з викладу головних положень емотивної психології. Він аналізує поняттєво-категоріальний апарат школи, зокрема моторні подразнення і мотиви поведінки, імпульси або емоції, інтелектуальні емоції, інтуїцію, емотивну інтуїцію, спеціальні і бланкетні емоції з їх акціями, види мотивації.

Тепер у правоохоронних органах працює багато психологів. Крім того, є значна кількість спеціалізованих наукових центрів й академічних інститутів, де ведуться цілеспрямовані дослідження із проблематики юридичної психології. Відповідно до переліку ВАК України засновано спеціальність «Юридична психологія» (19. 00. 06).

Предметом психології професійної діяльності є вивчення психологічних закономірностей, психічних процесів, властивостей і станів особистості в їх взаємозв'язку з предметом і знаряддями праці, з фізичним і соціальним середовищем в процесі праці, яка характеризується ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець.

В сучасних умовах, праця – це професійна діяльність, результати якої характеризуються високою якістю, і яка потребує спеціальної підготовки.

Процес праці включає власне трудову діяльність людини, предмети праці, засоби праці. Предмети праці – це об'єкти і явища природи, на які впливає людина в процесі діяльності.

Засоби праці – це машини, інструменти, лінії зв'язку, транспортні засоби, інформаційні системи, за допомогою яких людина впливає в процесі праці на предмети праці.

Праця в сучасних умовах характеризується:

- високою інтенсивністю і напруженістю,
- високою інформаційною насиченістю;
- тісною взаємодією людини з технікою, вузькою спеціалізацією;
- високими вимогами до підготовки фахівців;
- багатоетапністю в отриманні кінцевого результату праці;
- складністю взаємодії між суб'єктами трудової діяльності тощо.

В ході психологічного аналізу будь-якої професійної діяльності визначаються основні вимоги до психологічних особливостей майбутніх фахівців:

- професійно важливі психологічні характеристики, що сприяють успішнішому і більш швидкому оволодінню професією, успішному вирішенню професійних задач;

- динаміка формування цих властивостей, станів і процесів;
- психологічні якості, що піддаються розвитку, цілеспрямованому формуванню в процесі професійної підготовки;

а також стійкі якості, що мало змінюються в процесі життя;

- психологічні якості, що можуть негативно впливати на процес підготовки і успішність подальшої професійної діяльності.

До методів психологічного вивчення професій відносяться:

1) методи збору інформації про особливості професійного середовища і про пов'язані з ними вимоги до людини, про властивості суб'єкта праці і його вимоги до професійного середовища (опитування, спостереження, експеримент, аналіз документації, анкетування, тестування, самоспостереження і самозвіт);

2) методи впорядкування одержаної інформації (алгоритмічний метод опису трудового процесу, структурний метод, системний аналіз).

У сучасній юридичній психології виділяють закономірності, пов'язані з психологічними аспектами правотворчості, психологією правосвідомості й

праворозуміння, психологічними проблемами правозастосування. Що стосується традиційних закономірностей, то до них належать:

виникнення і формування психічних властивостей особи, що сприяють протиправним діям;

розвиток і формування психічних властивостей особи в процесі злочинного діяння;

формування психічних властивостей особи при здійсненні різних функцій у судочинстві;

зміна психічних властивостей особи, яка вчинила злочин, у процесі перевиховання; зміна і формування психічних властивостей особи у профілактичній діяльності.

Наведені закономірності здебільшого належать до тих сфер людських проявів і діяльності, що переважно пов'язані з протиправними діями або з діями, що спричиняють їх, і регулюються, з одного боку, нормами права, а з іншого — заходами соціального впливу. Отже, юридична психологія вивчає психічні явища і властивості, що стосуються формування антисоціальної настанови, її джерел, передумов і факторів, які впливають на її розвиток і попередження, форм її можливого прояву, а отже, і її ранньої діагностики. До закономірностей, досліджуваних юридичною психологією, належить і формування психічних властивостей особи в процесі вчинення злочину, зокрема психологічний бік мотивації злочинного діяння, стадій, способів його вчинення і приховування, впливу вчиненого діяння на психічні властивості особи в періоди, пов'язані з її ставленням до діяння, його наслідків, оцінки соціальної й особистісної значущості своєї винуватості.

3. Психологічні особливості професійної діяльності поліції

Відповідно до поставлених перед нею завдань Національна поліція України виконує багато різноманітних функцій, найважливіші з яких такі дії:

1) здійснює превентивні та профілактичні дії, спрямовані на запобігання вчиненню правопорушень;

2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню

кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального або адміністративного правопорушення та інші.

Поліція здійснює свою діяльність на основі дотримання та поваги прав і свобод людини і громадянина.

Не дивлячись на різноманіття професійних функцій, завдань та специфіки правоохоронної діяльності, можна виокремити характеристики, які є спільними для представників різних служб органів правопорядку:

1) діяльність усіх правоохоронних органів є різновидом державної служби та порядок її проходження працівниками визначений у відповідних законодавчих актах. Для них встановлені спеціальні (або військові) звання і при виконанні своїх посадових обов'язків вони повинні, як правило, носити спеціально встановлену форму одягу;

2) діяльність працівників усіх правоохоронних органів будується на принципах законності, гуманізму, поваги прав людини і гласності;

3) нормативно-правова регламентація діяльності визначає специфіку правоохоронних заходів у сфері боротьби зі злочинністю та охорони громадської безпеки та інші.

Надзвичайна складність і напруженість професійної діяльності правоохоронців зумовлює високі вимоги до професійної підготовленості кожного працівника. З іншого боку, професійна діяльність також впливає на особистість правоохоронця як суб'єкта діяльності, розвиваючи та поглиблюючи його знання, навички, вміння та здібності, формуючи певні характерологічні якості.

Професійна діяльність правоохоронців відноситься до соціономічних професій типу «людина – людина» («людина – група» і «людина – суспільство»), оскільки є щільно пов'язаною з постійною взаємодією з людьми, оцінкою їхніх вчинків з позицій закону.

Основними психологічними особливостями професійної діяльності правоохоронця є:

1) жорстка правова регламентація (нормативність) професійної поведінки та прийнятих рішень. Вся діяльність працівників правоохоронних органів є чітко регламентованою законом. Порушення закону, нехтування своїми посадовими обов'язками є неприпустимими і свідчать, в першу чергу, про низький рівень професійної кваліфікації працівника;

2) владний, обов'язковий характер професійних повноважень посадових осіб. Дане положення формує потребу у неухильному, найбільш точному і якісному виконанні правових приписів, формує спрямованість особистості, її правомірну поведінку. Саме потреба в дотриманні моральних, правових норм є основною, соціально значимою якістю особистості, що формує її правосвідомість. А все це в сукупності складає високий рівень соціалізації особистості, відповідальність правоохоронців перед суспільством, нормативність їх поведінки;

3) екстремальний характер правоохоронної діяльності.

Професійна діяльність правоохоронців, в першу чергу тих, кому доводиться боротися зі злочинністю, в ряді випадків має дуже напружений характер, зумовлений виконанням складної, одноманітної роботи в умовах дефіциту інформації, часу, активного опору з боку зацікавлених осіб, небажанням вступати в контакт, ігноруванням ними правових норм.

4) нестандартний, творчий характер правоохоронної праці. Все це призводить до нервово-психічних перевантажень, що поглиблюються нерегулярною зміною умов праці, порушеннями звичного режиму добової життєдіяльності, вимушеною відмовою від відпочинку. Це призводить до

стану психічної напруженості, емоційної нестійкості, до появи невротичних реакцій, різних розладів і захворювань.

5) процесуальна самостійність, персональна (для багатьох – підвищена) відповідальність працівників. Ефективність виконання правоохоронцями завдань, що стоять перед ними, істотно залежить від мотивації праці, захопленості і схильності до правоохоронної діяльності. Формування стійких позитивних мотивів діяльності можна здійснювати в чотирьох напрямках:

1) формування безпосередніх мотивів праці за допомогою розкриття цікавих і творчих сторін правоохоронної діяльності;

2) розвиток інтересу до діяльності, опосередковано впливаючи на мотиви шляхом виховання у працівників почуття професійного обов'язку і гордості за належність до правоохоронних органів;

3) розкриття перед працівниками перспектив службового зростання, просування по службі і підвищення професійної кваліфікації як працівника органів правопорядку;

4) ефективна організація праці правоохоронців і створення у колективах сприятливого морально-психологічного клімату.

В якості загальних характерних особливостей професійної діяльності поліції слід відзначити те, що дана діяльність є складною у соціальному відношенні, оскільки є включеною до широкого кола правової системи суспільства і вирішує поставлені державою завдання правосуддя, особистої і громадської безпеки, боротьби зі злочинністю.

Результати будь-якого виду діяльності працівників правоохоронних органів залежать від її якісних характеристик: **нормативності, організованості, підготовленості, рівня засвоєності та ефективності.**

Нормативність правоохоронної діяльності являє собою ступінь відповідності працівників правовим і моральним нормам, положенням професійної етики, орієнтації на застосування лише законних способів боротьби з протиправними діями.

Організованість створює реальний фундамент для успішної діяльності працівників. Вона виражається у визначенні відповідних форм організації і стрункої системи реалізації професійних завдань поліції.

Підготовленість виявляється у наявності у працівника відповідних знань, умінь і навичок. Важливу роль нарівні з іншими видами підготовленості (юридичної, спеціальної) відіграє професійно-психологічна підготовленість.

Якщо підготовленість виступає як передумова успішної роботи, то рівень засвоєння визначає реальне оволодіння нею працівником органів правопорядку, високий ступінь виконання відповідної діяльності.

Ефективність професійної діяльності поліцейського має такі характеристики: продуктивність, що виражається у кількісних і якісних результатах діяльності; швидкість, яка відображає швидкість, чіткість і організованість дій; темп діяльності, який визначає співвідношення «енергійних» етапів і спадів у діяльності працівника протягом фіксованого проміжку часу; повноту, що залежить від обсягу реалізованих дій, необхідних для успішного виконання діяльності; стабільність, яка відображає успішність виконання діяльності працівника протягом тривалого проміжку часу і збереження стійкої результативності діяльності.

Що стосується професійної діяльності поліцейських, то особливої значущості тут набувають аспекти психологічної невідповідності і пов'язані з цим психологічні проблеми:

- невідповідність до психологічних перевантажень, до великого обсягу роботи, тиску психологічної відповідальності за процесуальні рішення (застосування запобіжних заходів, залучення до кримінальної відповідальності);
- несформованість професійно важливих психологічних якостей у окремих працівників;
- відсутність у багатьох підрозділах системи професійно зорієнтованих тренувань з метою вироблення специфічних для роботи поліцейського психологічних навичок і умінь.

– невідповідність до психологічного протиставлення, яке нерідко навідується підозрюваним, обвинуваченими та іншими особами